

*N.Həsənova. İngilis dilinin tibb terminologiyasında eponimlər
// Əlyazmalar yanmır, 2022, № 1 (14), s.123-128.*

UOT: 81112.4

Nurlana Həsənova
Bakı Slavyan Universiteti
Bakı ş., S.Rüstəm küç. 33
e-mail: nurlana.hasan@mail.ru

İNGİLİS DİLİNİN TİBB TERMINOLOGİYASINDA EPONİMLƏR

Xülasə

Eponim şərəfinə hansısa coğrafi obyekt, şəhər, çay, dağ və s. adlandırılan tanrı, əfsanəvi qəhrəman və ya real şəxsə deyilirdi. Dildə eponimlərin yaranması tarixi e.ə. illərə gedib çıxır. Zamanla, eponimin fenomen və anlayışların adlandırılmasında istifadəsi daha da artdı. Nəticədə eponim əfsanəvi şəxsiyyətlərdən daha çox həqiqi şəxsiyyətlər olmağa başladılar. Eponimlər xüsusi isimin birinci komponent kimi çıxış edən leksik vahidlərdir. Bu terminlər konkret kəşf və ya ixtira edən alimin adı ilə adlandırılır. Tibb sahəsində yeni hadisələrin və ya kəşflərin terminləşməsi zamanı eponimlərdən istifadə edilir. Məqalədə hər hansı bir alimin, həkimin adı ilə ifadə olunan tibb terminlərindən bəhs ediləcək.

Məqalənin yazılmasında müxtəlif dillərdəki elmi ədəbiyyatdan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: *tibb, termin, ingilis dili, eponim, şəxs adı*

Giriş

Eponimlərin yaranma tarixi çox qədimdir. Tibb terminlərinin eponimlərlə adlandırılmasına başlamazdan çox-çox əvvəl eponimlərdən coğrafi obyektlərin adlandırılmasında istifadə edilmişdir. Hələ eramızdan əvvəl 332-ci ildə Misirdə, Aralıq dənizinin sahilində, İsgəndəriyyə şəhəri yarandı ki, o, Böyük İsgəndərin şərəfinə adlandırılmışdır. Rəvayətə görə, Bizantion şəhəri qədim yunan qəhrəmanı Bizas tərəfindən qurulmuşdur. Bizans miflərdə Poseydon adlı tanrının oğlu idi. Beləliklə, Bizans Bizantionun eponimidir və həmçinin onun vasitəsi ilə Bizans İmperiyasının eponimidir. Beləliklə, eponim dəyişdirildi, köhnə şəhər İmperator Konstantinin adını daşımağa başladı. Kiyev şəhərinin eponimi əfsanəvi knyaz Kiydir. Kiyin qardaşlarından biri Şek Podol tərəfdə ucalan Şekavitsa dağının eponimidir, onların bacısı Libed isə Dneprin sağ qolu olan və indiki Kiyevin ərazisində axan Libed çayının eponimidir. Xalqlar və ya tayfaların adlarında da eponimlərə rast gəlinir. Məsələn, latınlar tayfasının eponimi kimi mifik hökmdar Latin hesab olunur. Başqa bir əfsanəyə görə,

Çexiya və Polşa xalqlarının adları əfsanəvi knyazlar Çex və Lexin adlarından gəlir. . “Roma” adını mifik qəhrəman Romulun adından eponim hesab etmək olar; Yekaterinburq - İmperator II Yekaterina adından; kraliça Viktoriyanın adından eyniadlı “Viktoriya dövrü” termini yaranmışdır və s.

Zaman keçdikcə, eponimin fenomen və anlayışların adlandırılmasında istifadəsi daha da artdı. Nəticədə eponim əfsanəvi şəxsiyyətlərdən daha çox həqiqi şəxsiyyətlər olmağa başladı. Böyük coğrafi kəşflər dövrünün başlaması ilə ad tələb edən coğrafi obyektlərin sayı kəskin şəkildə artdı. Yeni əşyalar, fenomenlər və anlayışlar ixtiraçılar, elm adamları, sahibkarlar və ya hökmdarlar kimi həqiqi insanların şərəfinə adlandırılmağa başlandı. Eponimlər xüsusi isimin birinci komponent kimi çıxış edən sözlərdir.

Konkret kəşf və ya ixtira edən alimin adı ilə adlandırılması tibb sahəsində yeni hadisələrin və ya kəşflərin terminləşməsi zamanı istifadə edilməsi beynəlxalq ənənə kimi dildə mühüm rol oynayır. Xüsusən, tibbi terminlərdən istifadə edərkən çox vaxt alimlərin adları çəkilir və ya ümumiyyətlə adlardan istifadə edilmir. “Eponim” sözü bizə yunan dilindən keçib. O, iki hissədən ibarətdir. “epi” - “yuxarıda, əlavə olaraq” və ikinci hissə “onim” ad deməkdir(1,1140). Beləliklə, eponim, - real və ya uydurulmuş şəxsin adıdır və bunun əsasında söz və ya söz birləşməsi düzəldilmişdir. Burada bir neçə adı nümunə olaraq göstərmək olar: - xəstəliklər (Hodgkin’s disease - Hockin xəstəliyi); - sindromlar (Down’s syndrome- Daun sindromu); - bədən anatomik bölmələri (Horner’s muscle - Horner əzələsi); - tibbi nəzəriyyələr (Flecherism - Fletçerizm); - tədqiqat və müalicə üsulları (Bailey’s method- Beyli metodu); dərman vasitələri (Salk and Sabin vaccine - Salk və Sabin vaksinləri); - tibbi alətlər (Cooper’s scissors- Kuper qayçı); - xəstəliklərin müəyyənləşdirilməsi üçün testlər (Dick test - Dik testi) [2, s. 25].

XVIII-XX əsrlərin roman və hekayələrinin ədəbi qəhrəmanlarının adları ilə bağlı klinik sindromlar və simptomlar maraqlı, obrazlı və yadda qalandır. Bu personajlardan bəziləri bu gün də məşhurdur (Pikvik sindromu Çarlz Dikkensin “Pikvik sənədləri” romanının qəhrəmanlarından birinin adını daşıyır; Alisa möcüzələr ölkəsində sindromu ingilis yazıçısı L.Kerrollun eyniadlı kitabının qəhrəmanının adını daşıyır; Albatros suyu “Qoca dənizçinin nağılı” personajı Samuel Taylor Koltrosun adının şərəfinə adlandırılıb.

“Eponimləri əmələ gəlmə üsuluna görə təsnif etmək olar - isim + of + xüsusi isim (ampulla of Vater < Abraham Vater; pouch of Douglas < James Douglas); - sifətə çevrilən xüsusi isim (Gasserian ganglion < Johann Gasser; Haversian canal < Clopton Havers); - xüsusi isim + 's + isim. Buna əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, tibbi terminologiya leksika öz törəmə imkanları baxımından sərhədsizdir”[3, s. 24]. Digər dillərdə ekvivalenti olmayan, təhlil edilən tibbi terminlər müxtəlif dillərdən alınaraq beynəlxalq leksikanın bir hissəsinə çevrilir. Terminlərin formalaşmasında eponimlərdən geniş istifadə olunması, ilk növbədə, mövcud ənənə, təbabətin inkişafında xidmətləri olan həkimlərin, qabaqcıl alimlərin adlarını əbədləşdirmək istəyi ilə izah olunur. Tibb terminologiyasının əksəriyyətini eponomik terminlər təşkil edir, məsələn, nevrologiyada eponimlər ümumi terminoloji fondun təxminən 30%-ni təşkil edir.

İngilis dilindəki eponim terminlərin 16%-dən çoxu mütəxəssislərin fərdi tədqiqat və tibbi fəaliyyətlərinin nəticələrinin adlarını bildirən vahidlərdir. Eponimləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: [4, s. 143]

1) tədqiqat metodlarını adlandırarkən - Alman həkimlər tədqiqat üsulları kəşf edərkən nominasiyada açar terminlərdən istifadə edirdilər. - sınaq, reaksiya, metod, təcrübə: Şellonq sınağı (F.Schellong, 1891-1953, alman həkimi) - qan dövrəsinin öyrənilməsində funksional sınaq, Yaffe reaksiyası (M.Jaffe, 1841-1911, alman həkimi) - sidikdə və qan serumunda kreatinin təyin edilməsi metodu;

2) anatomik terminlər – XIX əsrdə. anatomiya sahəsində kəşflər alman anatom və fizioloqlarının adları ilə adlandırılırdı. - Qısa dəstəsi (W.His, 1831-1904), Qısa bucağı, Lüdvig qanqlionu (K.F.V. Ludwig, 1816-1895.), Zinn dəstəsi (J.G. Zinn, 1727-1759);

3) xəstəlik adları - xəstəliklərin adlarında həkimlərin də soyadlarına rast gəlinir, məsələn, alman həkimlərinin soyadları sinir sistemi xəstəliklərinin adlarında qeyd olunur: nevropatoloqlar və psixiatrlar - Alzheimer xəstəliyi (A. Alzheimer, 1864-1915), Creutzfeldt-Jakob xəstəliyi (HG Creutzfeldt, 1885 -1964, A. Jakob, 1884-1931), terapevtlər - Reiter xəstəliyi (HCJ Reiter, 1881-1969);

4) xəstəliklərin simptomlarının adları - Avellis sindromu (G.Avellis, 1864-1916) - yumşaq damaq və səs əzələsinin iflicinin birləşməsi, Berger paresteziyası (O. Berger, 1844-1885), (JABarre, 1880) -1967) - sin.: iki başlı bud sümüyü refleksi;

5) cərrahi əməliyyatların adları – “əməliyyat” və “plastik” ümumi terminlər əsasında alman cərrahlarının adları ilə eponimlər yaradılmışdır - Bruns əməliyyatı (P.E. Bruns, 1846-1916) (fibromanın çıxarılması əməliyyatı), Berqman əməliyyatı (E. Bergmann, 1836-1907, yumurtalığın öz qişasının kəsilməsi əməliyyatı); Bruns dodaq plastiki (V. Bruns, 1823-1883, yuxarı dodaqların bərpası əməliyyatı) [5, s. 23];

6) tibbi alətlərin və cihazların adları - göz əməliyyatları üçün alətlərin adlarında oftalmoloqların adları - Bunge qaşığı (P. Bunge, 1853-1926), Waldau-Graefe maqqaşları (A. Graefe, 1828-1870), Graefe katarakt bıçağı (A. Graefe ; sin.: linear katarakt bıçağı), Graefe maqqaşları (A. Graefe);

7) tədqiqatçıların adlarından əmələ gələn bakteriya cinslərinin adları - alman bakterio- loqlarının adları bakteriyaların adlarında istifadə olunur - Klebsiella (-lar) (Klebsiella, Ber; E. Klebs, 1834-1913), Klebsielloz. (klebsiellosis) - yoluxucu xəstəlik, Koxa çöpü (R. Koch, 1843-1910) - vərəmin törədicisi. Eponimlərin tərcüməsi müəyyən çətinliklərə səbəb olur ki, bu da ilk növbədə onların tibbi ədəbiyyatda istifadəsinin milli xüsusiyyətləri ilə bağlıdır [6, s. 110].

Dilçilikdə eponim terminoloji ifadə kimi başa düşülür ki, onun tərkib hissələrindən biri xüsusi addır. R.Nestman qeyd edir ki, eponimlərin yaranmasının səbəbi yeni yaranan hadisələrin təyin edilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Bu gün eponimlərin bu və ya digər dərəcədə istifadə olunmadığı tibb sahəsi tapmaq çətindir. Onlar tibbi terminologiyanın mühüm hissəsini təşkil edirlər, çünki terminin tərkibində xüsusi adın olması məqbul ola bilər: sinonim terminlər heç də həmişə konsepsiyanın mahiyyətini əks etdirmir və təfərrüatlı təsviri konstruksiyadan istifadə etməklə anlayışın tərifli əlvərişli deyil. Məsələn, ingilis dilində üstünlük verilən variant: *Hoffman's reflex* dedikdə, “*a reflectory reaction of muscles after electrical stimulation of sensory fibers in their innervating nerves*” deyil (passiv asılmış əlin

üçüncü barmağının dırnaq mayasının çimdik stimullaşdırılmasına cavab olaraq barmaqların əyilmə hərəkəti). Tədqiq olunan məlumatlara və eyniadlı terminlərin xüsusiyyətlərinə dair öz müşahidələrimizə əsaslanaraq belə bir fikir söyləmək olar ki, bütün ingilisdilli eyniadlı terminləri əmələ gəlmə üsuluna görə 5 qrupa bölmək olar.

Ən çox yayılmış üsul, xüsusi isimlərə apostrof "s" əlavə etməkdir, məsələn, *Hodgkin's disease* - Hodgkin xəstəliyi - xroniki bədxassəli lenfomatoz. 1832-ci ildə T.Hodgkin limfa düyünlərinin və dalağın artması, ümumi zəifləmə və güc itkisi olan yeddi xəstəni təsvir edib. Bütün hallarda xəstəlik ölümə sonlanırdı. 23 ildən sonra S.Wilkes Hodgkinin təsvir etdiyi halları ətraflı öyrəndi, onlara 11 öz müşahidəsini əlavə etdi və bu vəziyyəti Hodgkin xəstəliyi adlandırdı.

İngilis dilində tibbi eyniadlı terminlərin əmələ gəlməsinin ikinci ən çox yayılmış üsulu heç bir dəyişiklik etmədən uyğun addan istifadə etməkdir, məsələn, Bell palsy - üz sinirinin zədələnməsi nəticəsində üzün bir tərəfinin qəfil zəifliyi və iflici. Bu eponim şotlandiyalı cərrah Çarlz Bellin (1774-1842) şərəfinə adlandırılıb. Bütün həyatı boyu həkim insanın damarları və sinirləri ilə maraqlanırdı. 1821-ci ildə Bell, üz iflicinin bütün əlamətlərinin təsvir olunduğu idiomatik müşahidələr kitabını nəşr etdirə bildi.

Eponimlərin üçüncü modeli N + of + PN (N - isim; PN - xüsusi isim) kimi təsvir edilə bilər, məsələn, *the Circle of Willis* - böyük beynin arterial dairəsi. Bu termin xüsusi isim olan ingilis həkimi Tomas Uillisin (1621-1675) adı əsasında formalaşmışdır. Willis beynin arterial dairəsinin anatomik olaraq iki yuxu arteriya sistemini bir-biri ilə və onların hər birini onurğa arteriyaları sistemi ilə birləşdirdiyini müəyyən edib sübut edə bilmişdi.

Dördüncü üsul, xüsusi isimin asılı söz kimi deyil, əsas element kimi göründüyü vəziyyətlərdə uyğun bir ad istifadə etməkdir, məsələn, *a positive Babinski* - Axilles vətərinin ona toxunduqda refleks daralması. Bu simptom Polşa əsilli fransız nevropatoloq Cozef Babinskinin (1857-1932) şərəfinə adlandırılıb. Beşinci qrupa xüsusi addan başqa nitq hissəsinə keçmiş bir neçə eponim daxildir. Bir qayda olaraq, bunlar feillərdir, məsələn, "*to kocherise*" - xoralar üçün onikibarmaq bağırsağın açılması üçün əməliyyat texnologiyası. Termin yaranması ömrünü fiziologiyanın öyrənilməsinə həsr etmiş isveçrəli cərrah (1841-1917) Emil Teodor Kocherin adından yaranmışdır.

İngilisdilli tibbi lüğətdə eponim olmayan, lakin qrafik olaraq xüsusi adlara bənzəyən abreviaturalı homoakronimlər də var, məsələn: *ELISA* (enzyme-linked immunosorbent assay - fermentlə əlaqəli immunosorbent analizi) və *ADAM* (androgen deficiency aging male-kışilərdə yaş androgen çatışmazlığı). Elmi mühitdə bu terminlərin istifadə tezliyi xüsusən də onun strukturu dörd və ya daha çox komponentdən ibarətdirsə kifayət qədər böyükdür. E.V. Varnyavskaya, düzgün qeyd edir ki, xüsusi isim terminin koqnitiv təbəqəsinin bir hissəsidir. Xüsusi isimlər bu, konsepsiyanın əsas hissəsinin seqmentidir, bu da dünyanın peşəkar linqvistik mənzərəsində yeni mənalara yaranmasına kömək edir. Fərdiləşdirmə funksiyasına malik olan xüsusi ad hər bir terminoloji vahidə orijinallıq verir ki, bu da dünyanın peşəkar linqvistik mənzərəsinin müxtəlifliyinə səbəb olur. Buna baxmayaraq, adının bu terminlə xatırlandığı şəxsin buna layiq olmadığını düşünən ekspertlər tərəfindən bəzi terminlər tənqid olunub. "Uyğun olmayan" terminoloji vahidlərin xaric edilməsi və ya adının dəyişdirilməsi ilə bağlı sual yaranır. Ancaq bu reaksiya belə, kök salmış və özünə yer tapmış terminin sadəcə unudulmasına təsir göstərə bilməz. Termin artıq öz həyatını yaşayır, elmi ədəbiyyatda

fəaliyyət göstərir, istifadədən çıxmır. Buna misal olaraq öldürülən uşaqların beyinləri üzərində təcrübələrini aparan nevropatoloq *Julius Hallerworden* və psixiatr *Hugo Spatzin* adları ilə aşağıdakı terminləri göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, eponimlərdən elmi terminologiyada istifadə edərkən aşağıdakı çətinliklər yarana bilər: - Eyni xüsusi ada əsaslanan eponimlər eyni həkimdən bəhs olunduğu mənasına gəlmir. Bu mədəni çaşqınlığa səbəb ola bilər. Məsələn, *the Pick cell*, *Pick's disease* və *Pick's pericarditis* (müvafiq olaraq) *Lüdvig Pikin* (alman patoloqu) adını daşıyır.), *Arnold Pieck* (çex psixiatri) və *Friedel Pieck* (avstriyalı həkim). Digər ölkələrin həkimlərinin adlarına əsaslanan eponimləri bu dilin ana dili olmayanlar üçün oxumaq və yazmaq çox çətin ola bilər, məsələn, *Kupffer cell*, *Kuntscher nail*, *Papanicolaou smear*, *Hirschsprung's disease* və s. Eponomik terminlər lüğət korpusuna daxil edilsə də, eyniadlı terminlər çox vaxt heç bir fonetik işarə ilə, yəni transkripsiya ilə təmin edilmir. Bu, onların şifahi peşəkar diskursda istifadəsini xeyli çətinləşdirir. Eyni anlayışın eponimləri müxtəlif ölkələrdə müxtəlif xüsusi adlardan götürülə bilər, məsələn, "Kaşın xəstəliyi" və "Bek disease" "uşaqlığın endemik pozğunluğu"na istinad etmək üçün istifadə olunur. Bu problemlərə baxmayaraq, eyniadlı terminlər müxtəlif dillərin tibbi terminologiyasının tərkib hissəsidir və elmi diskurs təşkil edir.

Nəticə

Eponimlər elm dilinin bir hissəsi kimi insan fəaliyyətini və mədəniyyətini daha dərindən dərk etməyə kömək edir. Təbabətin alt dili bu elmi yaradan insanlar haqqında ən mühüm bilik mənbəyidir. Müasir dilçilikdə insan amilinin öyrənilməsi meyli termin-eponimləri koqnitiv yanaşma işığında nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Татаренко Т.Д., Токпанова А.А., Лисариди Е.К. О необходимости существования эпонимов в медицинской терминологии // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – №. 12-6. – С. 1140-1141.
2. Кондратьев Д.К. Современная медицинская эпонимическая терминология // журнал Гродненского государственного медицинского университета. – 2008. – №. 3, С. 23-30.
3. Смирнова Е.В. Структурные особенности образования эпонимов в медицинской терминологии (на примере английского языка и образования) Электронный научный журнал «Биология и интегративная медицина» №7 – июль-август (24) 2018
4. Смирнова Е.В. Функционирование и статус эпонимов в медицинской терминологии на примере английского и русского языков // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2011. – №. 1. – С. 142-145.
5. Колобов, А.В., Мясников, А.А., Строев, Ю.И., & Чурилов, Л.П. Эпонимы в медицинском образовании и в устах врачей: устаревшее или вечное? - Здоровье—основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения, 2009. 4 (1).

6. Извекова Т.Ф., Грищенко Е.В., Пуртов А.С. Эпонимы в медицинской терминологии //Journal of Siberian Medical Sciences. – 2014. – №. 3.

Nurlana Hasanova

Eponyms in english medical terminology

In honor of the eponym, any geographical feature, city, river, mountain, etc. called a god, a legendary hero or a real person. The history of eponyms in the language dates back to years. Over time, the use of the eponym in the designation of phenomena and concepts increased. As a result, the eponym is more real than legendary figures become personalities. Eponyms - the first in a proper name lexical units that act as components. These conditions are specific named after the scientist who made the discovery or invention. In medicine from eponyms upon termination of new events or discoveries.

This is being used expressed on behalf of any scientist, physician in the article medical terms will be discussed.

Key words: *eponyms, english, medical, terminology.*

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
İkram Qasimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.